

УДК 351.338.481.32

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СФЕРИ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Мілашовська О.І., д.е.н.

Маслиган О.О., к.е.н.

*Мукачівський державний університет
м. Мукачево*

Сфера рекреації та туризму є найбільш вигідною з точки зору мультиплікативного ефекту, навіть у порівнянні з галузями з переробки нафтопродуктів, виробництва машин та обладнання. Тому, досить актуальною є загальна характеристика стану та тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму, що наведена у даному дослідженні. А саме: виділена сутність та складові елементи вітчизняної сфери рекреації та туризму; досліджено стан та тенденції розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму; охарактеризовано тенденції розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму та конкретизовано сучасну проблематику і можливі шляхи її вирішення. Отримані результати можуть бути використані для розробки комплексної моделі оптимізації сфери рекреації та туризму.

Ключові слова: сфера рекреації та туризму; стан та тенденції розвитку; туристичні потоки

The sphere of recreation and tourism is most advantageous from point of multiplicative effect even in comparing to industries from processing of oil productive, production of machines and equipment. Therefore an actual is general description of the state and progress of domestic sphere of recreation and tourism trends that resulted in this research. In particular: selected essence and component elements of domestic sphere of recreation and tourism; the state and progress of domestic sphere of recreation and tourism trends is investigational; described progress of domestic sphere of recreation and tourism trends and modern problem and possible ways of its decision is specified. The results can be drawn on the got results for development of complex model of optimization of tourism sphere and recreation.

Keywords: sphere of recreation and tourism; state and tendencies fork; tourist streams

Актуальність проблеми. Внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. та її деструктивних наслідків (серед яких: зниження рівня реальних доходів населення, зростання рівня безробіття, зниження обсягу ВВП на душу населення) для нашої

держави та вітчизняних суб'єктів бізнесу першочерговим питанням є підвищення ефективності використання обмежених ресурсів. У зв'язку з цим, об'єктом пильної уваги є галузі, що здатні викликати найбільший мультиплікативний ефект в економіці - як у соціальній, так і у економічній площинах. Так, згідно даних аналітики Strategy Partners, саме сфера рекреації та туризму є найбільш вигідною з точки зору мультиплікативного ефекту, навіть у порівнянні з галузями з переробки нафтопродуктів, виробництва машин та обладнання (за попередніми розрахунками сукупний дохід країн світу від міжнародного туризму складає 7% від загального обсягу міжнародного експорту та 3% від міжнародного експорту послуг) [4, с. 4].

Проте, в Україні сфера рекреації та туризму знаходиться лише на початковій стадії свого розвитку - і це не зважаючи на значний туристсько-рекреаційний потенціал (далі - ПРП), що характеризується значними водними, лісовими, фауністичними ресурсами та значною площею рекреаційних територій, придатних для створення санаторно-курортних установ, баз відпочинку, туристичних маршрутів. Крім того, в Україні розвідано близько 90 родовищ мінеральних вод, наявні термальні води, які, також, є цінним природно-рекреаційним ресурсом. У сумарному обчисленні природно-рекреаційний потенціал України становить 9,6 % від його сукупної величини для всіх країн світу. Тому, досить актуальним є загальне вивчення стану та тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму.

Аналіз останніх наукових досліджень. Вивченню тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму присвячено праці значної кількості науковців. Так, В.В. Шулик, у дослідженні «Про сучасний стан і проблеми розвитку сфери відпочинку і туризму в Україні» (2006 р.), аналізує існуючий стан галузі відпочинку і туризму України, проте лише за окремими показниками (такими, як туристичні потоки, кількість відпочиваючих у основних туристичних центрах) [10]. При цьому, основна увага акцентується на тенденції збільшення кількісних показників туристичного потоку останніх років в державі та конкретизації проблем туристичних організацій, що наявні при обслуговуванні туристів. Соловійов І.Д. у праці «Аналіз тенденцій розвитку туристичної сфери України та науково-методична напрямки вдосконалення її державно-

го регулювання» (2010 р.) розглянув розвиток туристичної сфери за 2005–2009 рр. через призму показників туристичних потоків та визначив загальний внесок туризму в економіку України [7]. Крім того, науковцем досліджено чинники, що перешкоджають інтенсифікувати розвиток сфери туризму, сформовано перелік науково-методичних заходів щодо вдосконалення системи державного регулювання туристичної сфери. Проте, слід зазначити, що використання виключно показників туристичних потоків не дозволило автору, у повній мірі, висвітлити сучасний стан та тенденції розвитку у визначеній площині. Досить інформативною є праця Заячківської Г. «Індекс конкурентоспроможності України у сфері подорожей і туризму» (2010 р.), де авторкою змістовно охарактеризовано внесок сфери рекреації та туризму в економіку України, стан туристичної інфраструктури та супутніх галузей з точки зору рівня їх конкурентоспроможності [3].

Проте, слід зазначити, що у більшості праць сучасний стан та тенденції розвитку сфери рекреації та туризму висвітлюється узагальнено, лише на основі показників туристичних потоків або показників конкурентоспроможності, у той час як характеристика сфери, що забезпечує туристичний сервіс, сервіс підтримки, планування та розвиток туризму та рекреації окремо не аналізуються. А це не дозволяє об'єктивно конкретизувати проблеми та розробити обґрунтовані пропозиції, щодо забезпечення сталого розвитку у визначеній площині.

Метою роботи є загальна характеристика стану та тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму. Для досягнення визначеної мети передбачається вирішення наступних завдань: 1) виділення сутності та складових елементів вітчизняної сфери рекреації та туризму; 2) дослідження стану та тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму; 3) характеристика тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму та конкретизація сучасної проблематики і можливих шляхів її вирішення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сьогодні окремо сутність туристсько-рекреаційного комплексу не виділена у науковій літературі. Проте, Харічков С.К. Дишловий І.М., Нездоймінов С.Г. виділили поняття системи «рекреаційно-туристичний регіон», що складається із взаємозв'язаних підсистем і елементів, які споживають

ресурси і виробляють в результаті рекреаційно-туристський продукт, що розглядається як сукупність речових (предмети споживання) і нематеріальних (послуги) споживчих вартостей, необхідних для повного задоволення потреб рекреанта чи туриста, що виникли в період його подорожі, і викликаних саме цією подорожжю [9, с. 222].

Таким чином, якщо розуміти саму категорію «комплексі економіки» як поєднання взаємопов'язаних елементів (господарюючих суб'єктів), що приймають участь у виробництві матеріальних благ або послуг в економіці [2], то під туристсько-рекреаційним комплексом можна окреслити ту сукупність взаємозв'язаних елементів, які приймають безпосередню або опосередковану участь у виробництві унікального рекреаційно-туристського продукту (що залежить від наявних туристсько-рекреаційних ресурсів). При цьому, до таких суб'єктів можна віднести такі, що: 1) безпосередньо забезпечують туристичний сервіс, а саме: суб'єкти рекреаційного господарства, такі як лікувально-оздоровчі установи (санаторії та пансіонати з лікуванням), оздоровчі (бази відпочинку), туризму (туристичні бази); інші суб'єкти (готелі та інші місця тимчасового розміщення), транспортні компанії та приватні перевізники (які працюють на туристичних та екскурсійних маршрутах); 2) забезпечують сервіс підтримки, а саме: харчування, побутове обслуговування, постачання продуктів харчування, анімаційних послуг, видавнича справа для інформаційного обслуговування туристичної справи, міжміське перевезення пасажирів; 3) планування та розвиток туризму, а саме: освітні установи, страхові та фінансово-кредитні установи, що співпрацюють із суб'єктами, що забезпечують туристичний сервіс та сервіс підтримки.

При цьому, дослідження стану та тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму доцільно проводити за станом елементів туристсько-рекреаційного комплексу, які безпосередньо формують рекреаційно-туристський продукт та привалюють туристів (наприклад, лікувально-оздоровчі установи, готелі та інші місця тимчасового розміщення та ін.). Тому, перш за все, необхідно отримати картину загального стану у цій площині.

Так, показовим є аналіз стану та тенденцій розвитку суб'єктів рекреаційного господарства України. Щодо динаміки розвитку санаторно-курортних та оздоровчих закладів, наявне загальне скорочення

їх чисельності (яке, за період з 2006-2011 рр., становить 3,3%) та за більшістю структурних груп, що наочно представлений у табл. 1.

Таблиця 1. Динаміка розвитку санаторно-курортних та оздоровчих закладів*

Заклади	Кількість закладів. од.					Темпи зміни (+;-),%				Відпочи-ваючих, тис. осіб.					Темпи зміни (+;-),%			
	2006	2007	2008	2009	2011	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2011/2009	2006	2007	2008	2009	2011	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2011/2009
Санаторії	471	465	460	456	453	-1,3	-1,1	-0,9	-0,7	1419	1527	1330	1198	1278	7,6	-12,9	-9,9	6,7
у тому числі дитячі	171	171	171	168	167	0,0	0,0	-1,8	-0,6	274	284	247	223	338	3,6	-13,0	-9,7	51,6
Пансіонати з лікуванням	52	53	53	54	55	1,9	0,0	1,9	1,9	131	144	119	116	99	9,9	-17,4	-2,5	-14,7
Санаторії-профілакторії	269	262	252	234	224	-2,6	-3,8	-7,1	-4,3	236	232	211	198	193	-1,7	-9,1	-6,2	-2,5
Будинки і дома відпочинку	302	302	296	290	280	0,0	-2,0	-2,0	-3,4	410	382	318	338	325	-6,8	-16,8	6,3	-3,8
Бази та інші заклади відпочинку	1969	1950	1940	1948	1979	-1,0	-0,5	0,4	1,6	1273	1287	1130	1126	1038	1,1	-12,2	-0,4	-7,8
Заклади 1-2 денного перебування	47	41	40	29	21	-12,8	-2,4	-27,5	-27,6	17	20	14	11	9	17,6	-30,0	-21,4	-18,2
Всього закладів	3110	3073	3041	3011	3012	-1,2	-1,0	-1,0	0,0	3486	3592	3122	2987	2942	3,0	-13,1	-4,3	-1,5

Примітка.

*Розраховано на основі [5, с. 5]

Згідно даних за 2006-2011 рр. щорічно скорочувалась кількість: санаторіїв на 0,7-1,3%; санаторіїв-профілакторіїв на 3-7%; будинків і пансіонатів відпочинку на 2%; баз та інших закладів відпочинку на 1-1.6%; закладів денного перебування на 12-27%. Незначне зростання (до 2% щорічно, за окреслений період), спостерігалась лише за кількістю пансіонатів з лікуванням. Внаслідок окресленої динаміки закономірним є експоненціальне зменшення кількості відпочиваючих у санаторно-курортних та оздоровчих закладах - на 15,6% (та висока ймовірність подальшого наростання негативних тенденцій).

Аналіз основних показників діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів, таких як кількість ліжко-місць, виявляє скорочення їх чисельності за період, що аналізується, на 4,6%, при цьому, 7% фактично не працювали у 2011 р., з них 5% - внаслідок відсутності коштів (табл.2).

Таблиця 2. Показники діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів*

Заклади	У них ліжок (місць) - усього, тис.					Темпи зміни (+;-),%				Фактично не працювали ліжко-місць у 2011 р.		
	2006	2007	2008	2009	2011	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2011/2009	У зв'язку з капітальним ремонтом	У зв'язку з відсутністю коштів на експлуатацію	Всього частка не працюючих
Санаторії	131	129	127	126	126	-1,5	-1,6	-0,8	0,0	2,8	4,17	0,06
у т.ч. дитячі	33	32	32	32	32	-3,0	0,0	0,0	0,0	0,03	1	0,03
Пансіонати з лікуванням	12	13	14	14	15	8,3	7,7	0,0	7,1	2	0,02	0,13
Санаторії-профілакторії	21	21	21	19	19	0,0	0,0	-9,5	0,0	5	1	0,32
Будинки і пансіонати відпочинку	64	64	62	60	58	0,0	-3,1	-3,2	-3,3	0	14,6	0,25
Бази та інші заклади відпочинку	234	232	226	228	225	-0,9	-2,6	0,9	-1,3	0	2,3	0,01
Заклади 1-2 денного перебування	4	3	3	2	2	-25,0	0,0	-33,3	0,0	0	0	0,00
Всього	466	462	453	449	445	-0,9	-1,9	-0,9	-0,9	9,8	23,1	0,07

Примітка.

*Розраховано на основі [5, с. 5]

Крім того, слід зазначити, що подальше прогнозування тенденцій розвитку виявляє високу ймовірність подальшого лінійного скорочення ліжко-місць у майбутніх періодах до 440 тис. Щодо готелів та інших місць тимчасового проживання, як майнових комплексів, що складаються із 7 і більше номерів, підлягають єдиному керівництву та згруповані за категоріями відповідно до комплексу послуг, що надаються, та наявного матеріально-технічного забезпечення [6].

Таблиця 3. Розвиток готелів та інших місць для тимчасового проживання*

Кількість, тмс.					Темпи зміни (+;-),%				Сукупна площа тис.м2					Темпи зміни (+;-),%				Житлова площа всіх номерів, тис.м2					Темпи зміни (+;-),%			
2006	2007	2008	2009	2011	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2011/2009	2006	2007	2008	2009	2011	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2011/2009	2006	2007	2008	2009	2011	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2011/2009
1232	1334	1595	1684	1714	8,3	19,6	5,6	1,8	51012	51686	71580	76019	79085	1,3	38,5	6,2	4,0	1072,4	1345,9	1508,4	1624,6	1877,9	25,5	12,1	7,7	15,6

Примітка.

* Складено за даними [8]

Дані аналізу виявляють їх поступове збільшення (у середньому на 39,1%), станом на 2006-2011 р. (табл. 3).

При цьому, динаміка зростання кількості номерів (на 55%) та їх житлової площі (на 75%) за цей період, свідчить саме про збільшення кількості таких типів закладів:

1) люкс (середніх за місткістю, що, зазвичай, розташовується в центрі міста, забезпечують високий рівень сервісу найвимогливішим клієнтам - бізнесменам, високооплачуваним професіоналам та ін.) [6];

2) готелів середнього класу (за місткістю більших від готелю люкс, із високим рівнем сервісу, розраховані на прийом бізнесменів, туристів-індивідуалів і т.д.) [6];

3) «кондомшум-таймшер» (що розташовуються у курортних районах, є великим за місткістю, однак дозволяють отримати клієнту повний набір послуг за цінами, вищими від середніх) [6].

Таким чином, попри позитивну динаміку, можна стверджувати, що доступність послуг готелів та інших місць тимчасового проживання є обмеженою для туристів із низьким та середнім рівнем доходу, оскільки недостатньою є кількість приватних готелів типу «нічівля-сніданок», мотелів, готелів економічного класу, «сюїт-готелів». Досить складною є ситуація із суб'єктами, що обслуговують перевезення пасажирів на туристичних та екскурсійних маршрутах за 2006-2011 рр. (табл. 4).

Відповідно, за проаналізований період, кількість пасажирів на таких маршрутах (у порівнянні з базисним 2006 р.) збільшилася на 67 %, проте, виключно за рахунок зростання показника у 2007-2008 рр. Щодо інших звітних періодів за ними спостерігалась виключно від'ємна динаміка.

*Таблиця 4. Динаміка перевезень пасажирів на туристичних та екскурсійних маршрутах**

Показники, щодо перевезень	Перевезено пасажирів. млн.					Темпи зміни (+;-),%			
	2006	2007	2008	2009	2011	2007/2006	2008/2007	2009/2008	2011/2009
Всього, у т.ч.	337,7	644,9	652,6	590,9	6837,7	91,0	1,2	-9,5	1057,2
на туристичних та екскурсійних маршрутах	90,7	112,8	180,8	180,1	152,35	24,4	60,3	-0,4	-15,4
залізничним транспортом	48,38	60,17	96,45	96,08	82,8	24,4	60,3	-0,4	-13,8
водним (морський та річковий транспорт)	1,8	3,25	3,5	3	2,9	80,6	7,7	-14,3	-3,3
залізничним	6,35	7,8	12,6	12	9,93	22,8	61,5	-4,8	-17,3
іншим	34,17	41,58	68,25	69,02	56,72	21,7	64,1	1,1	-17,8

Примітка.

* Складено за даними [8]

Крім того, прогнозування подальших тенденцій перевезень пасажирів на цих маршрутах демонструє імовірність зниження їх кількості до 110 млн. осіб. Саме окресленими вище тенденціями, з нашої точки зору, пояснюється формування структури туристичних потоків в Україні за період, що аналізується (табл. 5). При цьому у 2011 р. у порівнянні з базисним 2006 р. збільшується кількість громадян України, що виїжджають за кордон з туристичною метою (на 17,2 %) при значно меншому прирості кількості іноземних туристів, що відвідали Україну з туристичною метою (на 13,1%).

Таблиця 5. Структура туристичних потоків в Україні за 2006-2011 рр. *

	Кількість громадян, які виїжджали за кордон - усього	Темпи зміни, % (+;-)	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну - усього	Темпи зміни, % (+;-)	Туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності – всього	Темпи зміни, % (+;-)	Із загальної кількості туристів				Кількість екскурсантів	Темпи зміни, % (+;-)		
							Іноземні туристи	Темпи зміни, % (+;-)	Туристи-громадяни, які виїжджали за кордон	Темпи зміни, % (+;-)			Внутрішні туристи	Темпи зміни, % (+;-)
2011	19773143	17,2	21415296	13,1	2343496	6,2	343511	14,8	1395257	60,7	604728	-41,8	1322941	-25,2
2010	17180034	12	21203327	1,9	2280757	-0,4	335835	19	1295623	41	649299	-40,7	1953497	2,3
2009	15333949	-1,1	20798342	-18	2290097	-24,7	282287	-24	913640	-28	1094170	-21,1	1909360	-21
2008	15498567	-11	25449078	10,1	3041655	6,2	372752	0,1	1282023	282	1386880	-35,7	2405809	0,5
2007	17334653	2,7	23122157	22,1	2863820	29,8	372455	25	336049	-61	2155316	107	2393064	35,3
2006	16875256	0,0	18935775	0,0	2206498	0,0	299125	0,0	868228	0,0	1039145	0,0	1768790	0,0

Примітка.

* Складено за даними [8]

Виділені вище характеристики стану та тенденцій розвитку сфери рекреації та туризму в Україні потребують негайних заходів на макро- та мезорівнях (з боку держаних та регіональних органів влади) та мікрорівні (з боку суб'єктів туристко-рекреаційного комплексу), щодо оптимізації

становища. Так, з нашої точки зору, найбільш дієвим механізмом активізації розвитку цієї сфери, з боку держаних органів влади, може стати впровадження механізмів державно-приватного партнерства в районах з розвиненою туристичною інфраструктурою (як механізму залучення інвестицій у розвиток туристичної галузі [4]).

При цьому, сам механізм державно-приватного партнерства є рівноправною взаємодією між державою (в особі органів влади) та суб'єктами, що безпосередньо або опосередковано приймають участь у виробництві рекреаційно-туристського продукту, яка передбачає застосування різних інструментів її забезпечення (а саме лізингу, бюджетного фінансування розвитку інженерної інфраструктури у районах розвитку туризму та ін.).

Ефективність державно-приватного партнерства у сфері туризму та рекреації доведена на практичному досвіді багатьох країн. Так, початок реалізації проекту державно-приватного партнерства у туристсько-рекреаційних економічних зонах спеціального типу Російської Федерації привело: 1) «Гранд СПА Юца» до значного підвищення туристичного потоку: 2003 р. – 600 тис. чол.; 2007 р. – 698 тис. чол.; в 2010 р. – 812 тис. чол.; до 2016 р. прогнозується збільшення сукупного туристичного потоку до 4000 тис. чол.; 2) «Бирюзовая Катунь» до збільшення туристичного потоку: 2003 р. до 350 тис. чол., 2005 р. до 500 тис. чол., в 2009 р. до 900 тис. чол., 2010 р. до 1521 тис. чол. В результаті реалізації проекту державно-приватного партнерства у сфері розвитку економічного туризму у Південноафриканській республіці був створений SAN Parks - найбільш прибуткова державна організація у світі, із річним доходом 30 млрд. дол. США.

Щодо самих суб'єктів бізнесу, для них доцільним є створення комплексних кластерів рекреації та туризму (як штучного об'єднання, що формуються за участю незалежних партнерів, які конкурують між собою або обслуговують окремі сегменти галузі) або їх тематичних типових різновидів (штучних об'єднань, сформованих на однорідних сегментах ринку туризму та рекреації, що охоплюють певну продуктову нішу, наприклад, спортивну, культурно-пізнавальну, розважальну та ін.) [1]. Чинником, що забезпечує успіх кластерів сфери рекреації та туризму, є специфічна їх властивість, щодо сприяння системному розвитку або

синергетичній взаємодії всіх його учасників (які на основі взаємозв'язку здатні забезпечити високу ефективність функціонування). Учасником кластеру може бути і держава (наприклад, у особі органів місцевого самоврядування), тому, застосування державно-приватного партнерства може стати невід'ємною їх складовою.

Висновки. Загальна характеристика стану та тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму дозволила сформулювати наступні висновки:

1. дослідження стану та тенденцій розвитку вітчизняної сфери рекреації та туризму доцільно проводити за станом елементів туристсько-рекреаційного комплексу, які формують рекреаційно-туристський продукт та приваблюють туристів;
2. у динаміці розвитку санаторно-курортних та оздоровчих закладів наявне загальне скорочення їх чисельності (яке, за період з 2006 по 2011 рр., становить 3,3%). Так, згідно даних за 2006-2011 рр., щорічно скорочувалась кількість санаторіїв та інших закладів відпочинку та ін;
3. щодо готелів та інших місць тимчасового проживання, станом на 2006-2011 рр. наявне їх поступове збільшення (у середньому на 39,1%). Динаміка зростання кількості номерів (на 55%) та їх житлової площі (на 75%), свідчить про збільшення кількості закладів типів люкс, готелів середнього класу та «кондомшium-таймшер». Доступність послуг готелів та інших місць тимчасового проживання є обмеженою для туристів із низьким та середнім рівнем доходу;
4. складною є ситуація із суб'єктами, що обслуговують перевезення пасажирів на туристичних та екскурсійних маршрутах (за 2006-2011 рр.). Так, кількість пасажирів на таких маршрутах, у порівнянні з базисним 2006 р., збільшилася на 67 %, проте, виключно за рахунок зростання показника у 2007-2008 рр.;
5. характеристики стану та тенденцій розвитку сфери туризму та рекреації в Україні потребують негайних заходів з боку держаних та регіональних органів влади та суб'єктів туристсько-рекреаційного комплексу, щодо оптимізації становища. Найбільш дієвим механізмом активізації розвитку цієї сфери з боку держаних

органів влади, є державно-приватне партнерство. Щодо суб'єктів бізнесу, для них доцільним є створення комплексних кластерів туризму та рекреації або їх тематичних типових різновидів, для сприяння їх системному розвитку.

Наведені вище положення можуть бути використані, у подальшому, для розробки комплексної моделі оптимізації сфери туризму та рекреації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамова К.З. Тематические туристские кластеры / К.З. Адамова // Новый век: история глазами молодых [Сб. науч. тр. аспирантов и студентов ИИиМО]. – Саратов: Изд-во Саратовского университета. – 2008. – Вып.7 – С.215-218.
2. Грибов В. Сферы, комплексы и отрасли экономики / В. Грибов, В. Грузинов // Экономика предприятия – Центр креативних технологій. – 2011 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inventech.ru/lib/predpr/predpr0001/>
3. Заячківська Г. Індекс конкурентоспроможності України у сфері подорожей і туризму / Г. Заячківська // Економічний аналіз. – 2010 р. – Вип. 7. – с. 407-410.
4. Зверев А.А. Государственно-частное партнерство: пути совершенствования законодательной базы / Зверев А.А. // Сборник статей ЕБРР. - Москва. Европейский банк реконструкции и развития, 2009. – Т 1. -244 с.
5. Калачьова В.І. Санаторно-курортне лікування. Організований відпочинок та туризм в Україні / Калачьова В.І. // Статистичний бюлетень . – К. ДССУ- 2011 р . – 91 с.
6. Пуцентейло П.Р. Економіка та організація туристично-готельного підприємства [навч. посіб.] / П.Р. Пуцентейло. - К.: Центр учбової літератури. - 2007. - 344 с. – (Першоджерело).
7. Соловійов І.Д. Аналіз тенденцій розвитку туристичної сфери України та науково-методична напрямки вдосконалення її державного регулювання / Соловійов І.Д. // Вісник БУМБ - № 1- 2010 – С. 70-73. – (Серія «Економіка та управління підприємствами»).
8. Статистична інформація 2006-2012 рр. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Харічков С.К. Регіональна парадигма цільової програми розвитку рекреації та туризму / С.К. Харічков, І.М. Дишловий, С.Г. Нездоймінов // Маркетинг і менеджмент інновацій . – 2011. – № 2 – С. 222-230. (Серія 5 «Екологічний маркетинг та менеджмент»)
10. Шулик В.В. Про сучасний стан і проблеми розвитку сфери відпочинку і туризму в Україні / В.В. Шулик // Містобудування та терит. планув. - 2006. - Вип. 23. - С. 358-364.